

**ЗМІСТ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****THE CONTENT OF THE LEGAL PERSONALITY OF A TERRITORIAL COMMUNITY:
AN ADMINISTRATIVE-LEGAL ASPECT****Капацина М.В.**

здобувач кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізький національний університет

У статті проаналізовано зміст правосуб'єктності територіальної громади з позицій адміністративного права в умовах децентралізації влади та трансформації системи публічного управління в Україні. Доведено, що територіальна громада є не лише елементом адміністративно-територіального устрою, а й повноцінним суб'єктом публічного права, здатним реалізовувати інтереси населення через органи місцевого самоврядування. Увага зосереджена на відсутності єдиного підходу до визначення правового статусу громади, що призводить до фрагментарності законодавства та нечіткості правозастосування. Проаналізовано наукові підходи до розуміння громади як юридичної особи публічного права, визначено ключові ознаки її правосуб'єктності. Акцентовано на проблемі декларативного характеру прав громад без забезпечення реальних механізмів їх реалізації. Зазначено, що гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, є необхідною умовою для утвердження громади як автономного учасника публічно-правових відносин. Запропоновано шляхи законодавчого вдосконалення, зокрема через прийняття спеціального закону про територіальні громади та посилення ролі статуту громади як інструменту реалізації її прав.

Ключові слова: територіальна громада, правосуб'єктність, місцеве самоврядування, адміністративне право, децентралізація, юридична особа публічного права.

The article analyzes the content of the legal personality of a territorial community from the standpoint of administrative law in the context of decentralization of power and transformation of the public administration system in Ukraine. It is proven that a territorial community is not only an element of the administrative-territorial system, but also a full-fledged subject of public law, capable of realizing the interests of the population through local self-government bodies. Attention is focused on the lack of a unified approach to determining the legal status of a community, which leads to the fragmentation of legislation and the vagueness of law enforcement. Scientific approaches to understanding a community as a legal entity of public law are analyzed, and the key features of its legal personality are identified. The emphasis is on the problem of the declarative nature of the rights of communities without providing real mechanisms for their implementation. It is noted that the harmonization of national legislation with European standards, in particular the provisions of the European Charter of Local Self-Government, is a necessary condition for the establishment of the community as an autonomous participant in public-legal relations. Ways of legislative improvement are proposed, in particular through the adoption of a special law on territorial communities and strengthening the role of the community charter as an instrument for the implementation of its rights.

Key words: territorial community, legal personality, local self-government, administrative law, decentralization, legal entity of public law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку публічного управління та децентралізації влади в Україні питання правового статусу територіальної громади набуває особливої актуальності. Реформа місцевого самоврядування передбачає не лише передачу повноважень від центральних органів до місцевого рівня, а й формування нової якості взаємовідносин між державою та громадою як колективним суб'єктом публічного права.

Територіальна громада є не просто елементом адміністративно-територіального устрою, а повноцінним учасником публічних правовідносин, що реалізує власні інтереси через органи місцевого самоврядування. Водночас у науці адміністративного та конституційного права досі відсутня єдність щодо визначення її правової природи, сутності та ознак, що призводить до нечіткості в законодавстві, правозастосовній практиці та суперечливості при тлумаченні її повноважень.

З огляду на нову архітектуру місцевого самоврядування, що сформувалась після впровадження об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та адміністративно-територіальної реформи, виникає об'єктивна потреба у теоретичному переосмисленні сутності територіальної громади як суб'єкта публічного права, її ролі в системі державної влади та в публічно-правових відносинах. Важливо також врахувати міжнародний досвід, зокрема у частині європейських стандартів локального самоврядування.

Стан наукової розробки проблеми. Питання правосуб'єктності територіальних громад у контексті публічного управління, місцевого самоврядування та адміністративного права є об'єктом наукового аналізу низки вітчизняних і зарубіжних дослідників. У рамках теорії держави і права, муніципального та адміністратив-

ного права окремі аспекти правового статусу територіальних громад досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, І.Б. Коліушко, В.В. Тимошук, а також зарубіжні дослідники – Г. Хельмінський, Ф. Вессельс, М. Хільдебранд.

У науковому дискурсі традиційно розглядаються питання правової природи територіальної громади, її ролі у системі публічної влади, співвідношення з органами місцевого самоврядування, а також окремі елементи адміністративної дієздатності громади. Водночас слід зазначити, що правосуб'єктність територіальної громади здебільшого аналізується у площині загального муніципального права або теорії самоврядування, без належної деталізації з точки зору адміністративно-правових інструментів її реалізації. Недостатньо дослідженими залишаються питання структури, меж і змісту адміністративно-правової правосуб'єктності територіальної громади як учасника публічно-правових відносин, носія публічного інтересу, суб'єкта реалізації адміністративних функцій через відповідні інституції. Особливо актуальним є вивчення цієї проблематики в контексті сучасних трансформацій – децентралізації, оновлення адміністративно-територіального устрою, впровадження воєнного стану, а також необхідності гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами публічного управління.

Таким чином, на сьогодні в адміністративно-правовій науці відсутнє цілісне бачення змісту правосуб'єктності територіальної громади з урахуванням її організаційної, матеріальної, владно-розпорядчої, нормотворчої та представницької спроможності, що зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження цієї проблеми.

Отже, поглиблене вивчення правової природи територіальної громади, її конституційного статусу, правосуб'єктності та ознак як суб'єкта публічного права є своєчасним, теоретично значущим і практично необхідним завданням для забезпечення ефективного функціонування місцевої влади в Україні.

Метою наукової статті є визначення змісту правосуб'єктності територіальної громади: адміністративно-правовий аспект.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі сформувався значний обсяг досліджень, присвячених вивченню територіальної громади в різноманітних аспектах – історичних, правових, управлінських, соціологічних, психологічних, культурних тощо. Аналіз джерел свідчить про широку варіативність термінів, що використовуються для позначення цього явища: «територіальна громада», «громада», «територіальні спільноти жителів», «місцеві (територіальні) колективи», «муніципальні утворення», «місцеві спільноти», «самоврядні об'єднання населення» тощо. Таке термінологічне різноманіття відображає спроби науковців знайти найбільш універсальну дефініцію, яка б точно передавала сутнісні характеристики цього соціально-правового інституту. Разом із тим, питання чіткого визначення правового статусу територіальної громади в структурі місцевого самоврядування України залишається дискусійним і потребує подальшого наукового осмислення.

У цілому, з врахуванням висновків, досягнутих у наукових працях В.Ф. Погорілка, можна констатувати певне загальмування розвитку наукової думки щодо ґлибшого теоретичного розкриття статусу територіальної громади як «базового суб'єкта місцевого самоврядування та головного носія його завдань і компетенцій». Актуальність формування чіткого наукового визначення правового статусу територіальної громади визнається як у фаховій юридичній літературі, так і в навчальних посібниках з муніципального права [1].

У сучасній науковій літературі (зокрема, у публікаціях О.О. Боярського [2]) дедалі частіше підкреслюється, що проголошені у нормативно-правових актах права територіальних громад у сфері місцевого самоврядування часто мають декларативний, а не практично реалізований характер. Така ситуація обмежує можливість територіальної громади виступати як повноцінний суб'єкт публічного права, що володіє реальною правоздатністю та дієздатністю. Наявність формально закріплених повноважень без належного механізму їх практичного забезпечення, фінансової самостійності та інституційної спроможності призводить до формування номінального статусу громади, позбавленої реальних важелів впливу на управлінські процеси. Це, у свою чергу, безпосередньо впливає на правове становище фізичної особи – члена чи мешканця територіальної громади. За формальним приписом така особа має право на участь у місцевому самоврядуванні, проте в умовах обмеженої спроможності самої громади реалізація цих прав часто зводиться до символічної участі. Відсутність ефективних процедур залучення громадян до прийняття рішень, слабка правова культура, дефіцит прозорості й підзвітності органів місцевого самоврядування лише посилюють відчуження громадян від публічної влади на місцях [3].

Таким чином, декларативність прав територіальної громади перешкоджає як становленню її дієвої правосуб'єктності, так і забезпеченню реальної участі громадян в управлінні місцевими справами, що суперечить засадам децентралізації та європейським стандартам муніципального управління.

Питання правової природи, структури, функцій та ознак територіальної громади як суб'єкта публічного права досліджувалося в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі адміністративного, консти-

туційного та муніципального права. Вагомий внесок у теоретичне осмислення місцевого самоврядування, зокрема правового статусу територіальних громад, зробили такі вчені, як Ю.П. Битяк, В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.В. Кузьменко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, І.Д. Удодов, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.Г. Серьогіна, Л.В. Любченко, С.В. Ківалов, а також інші правознавці, які досліджували питання територіальної організації влади та місцевої демократії.

У науковій літературі накопичено значний масив знань, присвячених загальнотеоретичним аспектам територіальної громади – її історичним витокам, соціальним функціям, публічно-правовому змісту та взаємозв'язку з місцевим самоврядуванням. При цьому вживається широка термінологічна палітра: «громада», «територіальне співтовариство», «муніципальне утворення», «місцева спільнота» тощо. Однак це свідчить радше про відсутність єдиного наукового підходу, ніж про досягнення уніфікації понять.

Окремі аспекти правосуб'єктності територіальної громади досліджуються й у межах адміністративно-правової науки, зокрема в контексті децентралізаційної реформи, делегування повноважень, комунального господарства, публічного контролю тощо. Аналізуються також питання взаємодії громади з органами місцевого самоврядування, правового регулювання участі жителів у прийнятті рішень, реалізації інструментів місцевої демократії (місцеві ініціативи, громадські слухання, участь у формуванні бюджету тощо).

Попри це, слід констатувати, що правовий статус територіальної громади досі не отримав комплексного, системного наукового обґрунтування як у межах національної правової доктрини, так і в контексті європейських підходів. Чинне законодавство не містить чіткого визначення територіальної громади як суб'єкта публічного права, а її юридичні ознаки залишаються предметом дискусій.

Таким чином, існує потреба у подальшій науковій роботі питання сутності, ознак та правового статусу територіальної громади як ключового інституту місцевого самоврядування, що є особливо важливим в умовах завершення адміністративно-територіальної реформи в Україні та формування нової системи публічної влади на місцях.

У нормативно-правовій базі України поняття «місцеве самоврядування» розкривається крізь призму територіальної громади, що свідчить про її ключову роль у реалізації місцевого самоврядування та про тісний взаємозв'язок між цими фундаментальними категоріями – «територіальна громада» і «місцеве самоврядування» (ст. 140 Конституції України) [4].

Згідно з чинним українським законодавством, місцеве самоврядування визначається як гарантоване державою право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. У цьому контексті саме територіальна громада виступає вихідним, базовим суб'єктом публічної влади на місцевому рівні, що формує зміст інституту місцевого самоврядування.

Юридична конструкція територіальної громади охоплює два основні підходи до її формування: перший – громада як спільнота жителів окремого села, селища чи міста, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею; другий – добровільне об'єднання жителів кількох населених пунктів, що утворюють єдину адміністративну структуру з централізованим управлінням [5, с. 16–20]. Обидві форми вважаються рівноправними у межах децентралізованої системи публічної влади [6, с. 23–29].

Місцеве самоврядування, таким чином, є інституційною формою реалізації публічної влади, яка належить безпосередньо територіальній громаді. Участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування є ключовим правовим механізмом реалізації правосуб'єктності самої

громади. Особливої уваги потребує статус первинних територіальних громад – жителів базових, «природних» адміністративно-територіальних одиниць, які в умовах децентралізації мають стати фундаментом сталого місцевого розвитку та ефективного управління [7].

Водночас у науковій літературі та правозастосовній практиці звертається увага на те, що окремі адміністративно-територіальні утворення – зокрема регіони та субрегіони – мають «штучний» характер, оскільки були створені за рішеннями органів державної влади, а не як результат природного процесу самоорганізації населення. Такі утворення не завжди мають усталену соціальну та історичну основу для існування як публічні колективи, що виступають суб'єктами місцевого самоврядування. У зв'язку з цим вони розглядаються як вторинні територіальні громади, правовий статус яких є менш визначеним. Їхнє визнання суб'єктами права на місцеве самоврядування потребує додаткового правового врегулювання, зокрема шляхом закріплення законодавчих гарантій участі мешканців таких утворень у здійсненні публічної влади. Така ситуація актуалізує проблему легітимності та правосуб'єктності вторинних адміністративно-територіальних одиниць у загальній системі публічного управління [8, с. 11–12].

У цьому контексті варто зазначити, що в умовах сучасної адміністративно-територіальної трансформації, зокрема в процесі укрупнення територіальних громад та активної участі органів державної влади у затвердженні відповідних рішень, принцип «природності» формування територіальних громад поступово втрачає свою визначальну роль, що призводить до певної формалізації процесу створення громад, що, у свою чергу, впливає на ідентичність і спроможність таких утворень як суб'єктів публічного права.

У цьому зв'язку доцільним виглядає звернення до концепту «місцевого співтовариства», який, на думку М. Баймуратова, точніше відображає сутність територіальної громади як соціального феномену. Зокрема, місцеве співтовариство розглядається як: форма життєво важливого об'єднання людей для реалізації індивідуальних, групових та колективних інтересів у межах локального середовища; структурний елемент громадянського суспільства, що слугує основою для самоорганізації та самоврядування; активний суб'єкт соціального управління у межах муніципального простору. Такий підхід дозволяє ширше поглянути на природу територіальної громади, розкриваючи її не лише як адміністративно-правовий, а й як соціально-комунікативний інститут, що функціонує у взаємозв'язку з державою, громадянським суспільством та інтересами її жителів [9, с. 122].

Виокремлені характеристики дають змогу підкреслити сутність та значення територіальної громади як колективного суб'єкта публічного права, її суб'єктність щодо представлення та реалізації інтересів її жителів/членів на місцевому рівні. Особливого значення сьогодні набуває актуалізація глобалізаційних та міждержавних інтеграційних чинників, які впливають на статус територіальної громади. Так, зростаюче значення міжнародно-правових документів у розвитку правових основ її функціонування призводить до посилення міжнародно-правової ролі територіальної громади, що позначається на ознаках її міжнародно-правової правосуб'єктності [10, с. 122–124].

Така тенденція знаходить своє виявлення у формуванні міжнародно-правових підходів до розуміння місцевого самоврядування, які закріплені у вигляді загальноєвропейських стандартів. Одним із ключових міжнародно-правових документів у цій сфері є Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р.) [11], яка була ратифікована Україною Законом № 452/97-ВР від 15 липня 1997 року [12].

Європейська хартія місцевого самоврядування визначає, що місцеве самоврядування означає «право і реальну

здатність органів місцевого самоврядування регулювати значну частину суспільних справ» (стаття 3, пункт 1), при цьому наголошується, що таке право реалізується органами, які є «відповідальними перед місцевими громадами». У статті 2 Європейської хартії місцевого самоврядування проголошено, що «конституційна та законодавча основа місцевого самоврядування має бути визнана у внутрішньому праві». Особливої уваги заслуговує положення Європейської хартії місцевого самоврядування, зокрема положення статті 4, пункту 2, де йдеться про те, що місцеве самоврядування повинно здійснюватися «громадянами або органами, які обираються ними», що ще раз підкреслює пріоритет саме людської спільноти – як джерела влади. Таким чином, у центрі нормативно-правового регулювання опиняється не сама адміністративна структура, а люди як носії місцевої публічної влади, тобто жителі громади.

Отже, відповідно до стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування, територіальна громада визнається основним суб'єктом місцевого самоврядування, а її правосуб'єктність – невід'ємною умовою демократичного устрою, що створює нормативне підґрунтя для розуміння громади як автономного і рівноправного учасника публічно-правових відносин не лише в межах держави, а й у контексті міжнародного співробітництва та інтеграційних процесів.

Одним із важливих напрямів зміцнення суб'єктності територіальної громади, як зазначають дослідники, є нормативне закріплення принципу повсюдності місцевого самоврядування. Такий підхід сприяє уточненню меж здійснення самоврядних функцій, розширенню рівня автономності та відповідальності громад у вирішенні локальних соціально-економічних питань, а також посиленню можливостей органів місцевого самоврядування вищих рівнів (районного та обласного) у представленні спільних інтересів громад [13, с. 18–20].

Окреме місце в науковій дискусії посідає питання реалізації політичної та економічної правосуб'єктності територіальної громади. На думку О.В. Батанова, ключовим фактором розвитку місцевого самоврядування є надання територіальній громаді статусу юридичної особи з правом участі у цивільно-правових відносинах, що забезпечує реальну економічну самостійність громади [13, с. 42–49]. В економічному аспекті правосуб'єктність громади базується на положеннях статті 143 Конституції України, які надають громадам право самостійно управляти комунальним майном, формувати місцеві бюджети та інші фінансові ресурси. Подальший розвиток місцевого самоврядування, на переконання вченого, неможливий без чіткого закріплення правового статусу територіальної громади в Основному Законі держави. У цьому контексті територіальна громада розглядається як первинний соціально-політичний суб'єкт публічної влади, який безпосередньо реалізує управлінські функції на місцевому рівні, виступаючи носієм демократичного врядування та формою самоорганізації людей у межах певної території [13, с. 42–49].

У науковій літературі звертається увага на те, що повноваження органів місцевого самоврядування мають похідний характер стосовно функцій самої територіальної громади, що ще раз підтверджує її ключову, першоосновну роль у системі місцевого самоврядування [14, с. 10]. Такий підхід дозволяє по-новому осмислити правовий статус громади, акцентуючи на її первинності порівняно з іншими суб'єктами цієї системи. З цієї позиції логічним виглядає ідея про необхідність надання територіальній громаді статусу юридичної особи, що розглядається як один із важливих кроків у напрямку формування дієздатного суб'єкта місцевого самоврядування [15, с. 10].

При цьому суб'єктність громади не є абстрактно заданою, а формується в процесі її самоорганізації – як спільного волевиявлення мешканців на визначеній території,

спрямованого на вирішення локальних завдань та реалізацію спільних інтересів.

На думку дослідників (І.П. Голосніченко, Н.В. Мішина та ін.), відсутність у чинному українському законодавстві чіткого та недвозначного закріплення правового статусу територіальної громади як юридичної особи призводить до обмежень у реалізації її прав у сфері місцевого самоврядування. Фактична правосуб'єктність громади на сьогодні реалізується переважно через її представницькі органи, що надає їй опосередкований характер. Унаслідок цього громада не може в повній мірі виступати самостійним суб'єктом у суспільних відносинах – економічних, соціальних, адміністративних та політичних. Для належного нормативного врегулювання зазначеної проблеми в наукових колах висловлюється ідея про необхідність ухвалення спеціального законодавчого акту – Закону України «Про територіальні громади» або Закону України «Про самоврядування територіальної громади» [14]. Основною метою цього закону має стати надання територіальній громаді статусу юридичної особи публічного права, що, у свою чергу, забезпечить їй повноцінну самостійність у правовому полі та сприятиме підвищенню її ролі як первинного суб'єкта місцевого самоврядування [15, с. 33–43].

Загалом у сучасному правовому полі спостерігається певна неузгодженість та фрагментарність у підходах до законодавчого закріплення правового статусу територіальної громади. Однією з проблемних і дискусійних тем є тенденція до термінологічного розмивання базових понять, зокрема – спроби підміни усталеної категорії «територіальна громада» такими позначеннями, як «громада» або «жителі громади». На цю проблему звертає увагу О.В. Батанов, який наголошує, що подібні ініціативи фактично нівелюють цінність феномену місцевого самоврядування, а також зменшують правове і суспільно-політичне значення територіальної громади як первинного суб'єкта цього інституту. Більше того, науковець висловлює обґрунтоване занепокоєння тим, що таке термінологічне спрощення може призвести до поступового знищення територіальної громади як самостійного суб'єкта конституційно-правових відносин. При цьому часто ігнорується суттєва різниця між поняттями «жителі громади» – як індивідуальні носії права на участь у самоврядуванні – та «територіальна громада» – як колективний суб'єкт публічного права, який діє в межах Конституції та законів України. Така проблема потребує комплексного переосмислення та системного врегулювання на рівні нормативно-правових актів, з метою збереження ціліс-

ності правової природи територіальної громади як основи місцевого самоврядування [12].

Значну увагу дослідники звертають на проблему нечіткого нормативного розмежування понять «жителі» та «громадяни» у сфері місцевого самоврядування. У чинних законопроектах та нормативно-правових актах спостерігається відсутність однозначного визначення правового статусу цих категорій, що створює правову невизначеність щодо участі у здійсненні місцевого самоврядування. Зокрема, незрозуміло, які саме права та механізми реалізації мають особи, які постійно проживають на території громади, але не є громадянами України, або ж мають статус тимчасового перебування.

Невизначеність правосуб'єктності цих осіб породжує низку труднощів у реалізації демократичних принципів участі у місцевому самоврядуванні, ускладнює формування ефективних механізмів взаємодії громади та органів місцевого самоврядування. Така ситуація вимагає чіткого нормативного врегулювання, що дозволить запровадити прозорі й зрозумілі критерії участі у прийнятті рішень, у тому числі в рамках консультацій, місцевих ініціатив, громадських слухань тощо [12].

Висновки. Наявні суперечності та ускладнення у визначенні конституційно-правових засад функціонування місцевого самоврядування значною мірою зумовлені відсутністю цілісної й усталеної доктринальної основи цього інституту. Недостатньо розроблене теоретичне підґрунтя унеможливорює формування узгоджених підходів до тлумачення ключових понять, таких як «територіальна громада», «суб'єкт місцевого самоврядування», «публічна влада на місцях» тощо. Унаслідок цього виникають як концептуальні розбіжності серед науковців, так і практичні проблеми при імplementації законодавчих норм. Сформовані нормативні конструкції часто не відображають реальних суспільних процесів, що, у свою чергу, знижує ефективність функціонування місцевого самоврядування як одного з базових елементів демократичного устрою.

Одним із ключових напрямів зміцнення правосуб'єктності територіальної громади є вдосконалення законодавчого регулювання щодо статуту громади. У науковому дискурсі широко підтримується думка про доцільність посилення значення та правового статусу цього документа, оскільки саме статут дозволяє закріпити особливості організації місцевого самоврядування, механізми участі жителів у прийнятті рішень, порядок управління комунальним майном, форми прямої демократії тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погорілко В. Ф., Баймуратов М. О. Муніципальне право України: підручник. (2-ге вид., доп.). К., 2009. 352 с.
2. Боярський О. О.. Види територіальних громад в яких функціонує людина – член громади. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. № 1(2). <https://socialcalidoscope.org.ua/index.php/journal/article/view/13>
3. Лєгеза Ю.О. Децентралізація податків та зборів як гарантія соціально-економічного розвитку територіальної громади. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 100–103.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Бойко О. П. . Статус територіальних громад в Україні. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 16–20.
6. Теліпко В.Е., Панасюк С.А. Науково-практичний коментар закону України про місцеве самоврядування в Україні. К.: ЦУЛ 2011. 400 с
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
8. Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В.. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право). Київ: Атіка, 2002. 321 с.
9. Баймуратов М. О.. Територіальна громада у національному та міжнародному вимірах. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2017. № 13. С. 121–132.
10. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
11. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-вр#Text>
12. Батанов О. Розвиток конституційного законодавства про статус територіальних громад в Україні: доктринальні та прикладні аспекти. *Віче*. 2015. № 12. С. 18–22.
13. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальної громади в Україні. *Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2004. № 2. С. 42URL.:49.

14. Шумляев І. Д. Становлення та розвиток інституту територіальної громади в Україні: організаційноправовий аспект: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. упр. Дніпро: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. 20 с.
15. Лиска О. Г. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.). Харків, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2009. 20 с.
16. Голосніченко Д. І., Рибак О. Д.. Організаційно-правовий статус територіальних громад в Україні. *Юридична Україна*. 2020. № 8. С. 33URL.:43.